

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ

HISTORICAL AND LEGAL RESEARCH: PECULIARITIES OF METHODOLOGY

**Пекарчук В.М., д.і.н., професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Академія Державної пенітенціарної служби**

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю з'ясування методології правничих наук, зокрема при проведенні історико-правових досліджень. Вказується, що основна увага дослідників зосереджується на висвітленні проблематики історико-правового підходу, як окремого методологічного інструментарію, а не на особливостях методологічних підходів у історико-правових дослідженнях. Метою дослідження є привернення уваги вчених до особливостей методології історико-правових досліджень.

Відзначається, що історико-правова наука є складовою теоретико-історичних юридичних наук, що визначає спільність методологічних засад. І загальна теорія права, й історія держави і права виконують методологічну функцію для інших правничих дисциплін.

Акцентується увага на відсутності серед вітчизняних науковців єдності у розумінні змісту і структури методології сучасного правознавства загалом. Історико-правові дослідження є складовою частиною правничої науки, а, відтак, їх зміст і спрямованість визначаються об'єктом юридичних наук, якими виступають держава та право. Право не можна зводити до прескриптивних текстів.

Аналізуються окремі аспекти використання методологічного інструментарію в історико-правових дослідженнях. Акцентується увага на тому, що необхідно використовувати методологічний комплекс, який включає в себе аксіологічний підхід та герменевтичний підхід, які гармонійно доповнюють один одного, сприяючи отриманню всебічних знань (максимально об'єктивних) про історико-правову дійсність.

Зазначається, що виокремлення історико-правового підходу передбачає ототожнення методу дослідження та предмету дослідження, що є алогічним.

Резюмується, проведення історико-правових досліджень має ґрунтуватися на визнанні того факту, що право є соціокультурним явищем, а тому передбачає урахування як місця, часу функціонування відповідного явища, так і цінності відповідного соціального утворення, норми якого досліджуються. Виокремлення як методу, що властивий тільки методології правознавства, історико-правового вказує на ототожнення методу та предмету дослідження, що є алогічним та спотворює сутність історичного підходу, що використовується для пізнання правових явищ і процесів.

Ключові слова: аксіологічний підхід, держава, історичний метод, метод, методологія, право.

The topicality of the research is stipulated by the necessity to clarify the methodology of legal sciences, in particular, when conducting historical and legal research. It is indicated that the main attention of researchers is focused on covering the problems of the historical and legal approach as a separate methodological tool, but not on the peculiarities of methodological approaches in historical and legal research. The purpose of the study is to draw the attention of scientists to the peculiarities of the methodology of historical and legal research.

It is noted that historical and legal science is a component of theoretical and historical legal sciences determining the commonality of methodological principles. Both the general theory of law and the history of state and law perform the methodological function for other legal subjects.

Attention is focused on the lack of unity among domestic scientists in understanding the content and structure of the modern jurisprudence methodology in general. Historical and legal studies are an integral part of jurisprudence, and, therefore, their content and direction are determined by the object of legal sciences, which are represented by state and law. Law cannot be reduced to prescriptive texts.

Separate aspects of the use of methodological tools in historical and legal research are analyzed. Emphasis is placed on the fact that it is necessary to use a methodological complex including an axiological approach and a hermeneutic approach that harmoniously complement each other, contributing to the acquisition of comprehensive knowledge (as objective as possible) about historical and legal reality.

It is noted that the separation of the historical and legal approach involves the identification of the research method and the research subject, which is illogical.

In summary, the carrying out of a historical and legal research should be based on the recognition of the fact that law is a social and cultural phenomenon, and, therefore, involves taking into account both the place and time of the functioning of the corresponding phenomenon, as well as the value of the corresponding social formation, the norms of which are being studied. Distinguishing the historical and legal method as a method peculiar only to the methodology of jurisprudence indicates the identification of the method and the subject of research being illogical and distorting the essence of the historical approach used to cognize legal phenomena and processes.

Key words: axiological approach, state, historical method, method, methodology, law.

Постановка проблеми. У межах наукового пізнання особливої уваги набуває проблематика методології, зокрема, тих гносеологічних засобів, що дозволяють розв'язати поставлені завдання та отримати об'єктивні знання про досліджуваний предмет. Ця тематика є однією з ключових у будь-якій сфері наукової гносеології.

При цьому варто вказати, що особливого значення методологія набуває в межах гуманітарних і, зокрема, правових досліджень, об'єктом яких є державно-правові явища. Підґрунтям такої особливості є специфічний об'єкт гносеології. Так, важко заперечити той факт, що у сфері природничих наук превалюючим є експериментальний інструментарій, проведення відповідних спостережень, експериментів тощо. У цьому випадку методологія є ключовим фактором отримання об'єктивних знань. Саме тому вчений детально описує застосовані методи та методику дослідження, що робить можливим повторення відповідного дослідження іншим науковцем з метою перевірки отриманих результатів.

У гуманітарних науках методологія також виконує роль об'єктивізації отриманих знань про державно-пра-

вові явища, надаючи результатам достовірності. Однак, для гуманітарних наук не завжди властивими є експериментальні гносеологічні засоби (так, згадаємо, наприклад, психологію та юридичну психологію для яких важливими є саме емпіричні засоби пізнання). Основними засобами пізнання для цих наук є теоретичні. Наголошено, що це не заперечує того факту, що досліджуватись може реальне явище чи процес, оскільки мова йде не про предмет дослідження, а про засоби пізнання. Так, у цьому аспекті специфічними є історичні дослідження (зокрема, археологічні), у яких на основі реального історичного матеріалу теоретичними засобами відтворюються певні події, процеси.

При цьому ще більшої специфіки набуває питання методології історико-правової науки, в якій на підставі аналізу юридичних текстів наводиться характеристика правової системи відповідного суспільства на певних історичних етапах його функціонування.

Зважаючи на те, що знання історичної ретроспективи державно-правових явищ є основою для їх кращого розу-

міння, то питання методології історико-правового дослідження набуває особливої важливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які присвятили свої роботи висвітленню методології історико-правових досліджень, слід згадати таких як В. Бабкін, Л. Добробог, К. Долгорученко, М. Кельман, М. Козюбра, В. Копча, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, Д. Шигаль, О. Ярмиш та ін.

Водночас, варто вказати на те, що основна увага дослідників зосереджується на висвітленні проблематики історико-правового підходу, як окремого методологічного інструментарію, а не на особливостях методологічних підходів у історико-правових дослідженнях. Так, наприклад, К. Долгорученко відзначає наступне: «Наукове дослідження проблем історико-правової реальності як елементу правової дійсності зумовлює необхідність пошуку нового ефективного підходу в методології дослідження» [1, с. 162].

На думку В. Копчі «історико-правовий підхід при цьому охоплює від короткої (в мікросоціальних вимірах) до глобальної інтелектуальної історії, перетворивши дискурс правової історії за його обсягами далеко за межі традиційних національних чи релігійних кордонів, він став міжнародним та порівняльним за обсягом і орієнтацією» [2, с. 56].

Не можемо не згадати і слова В. Бабкіна про те, що «останнім часом певною мірою активізувався науковий пошук у галузі історико-правової науки. Більше досліджень проводиться на документальній основі, виявляється повага до наукового доробку попередніх дослідників, зваженість та об'єктивність у висновках, звертається увага на пріоритетне значення тих проблем, які раніше не піддавалися науковому аналізу» [3, с. 20]. При цьому вказаний автор наголошує на тому, що чинником всебічності пізнання (у сенсі глибини розробки) зміни правових явищ у контексті міри справедливості, а також свободи є саме цілісно-системна гносеологія [3, с. 28].

Така теза вітчизняного науковця покладена в основу нашого дослідження і вплинула на предмет та мету нашої роботи.

Метою дослідження є привернення уваги вчених до особливостей історико-правових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Висвітлюючи предмет дослідження, варто вказати на наступний пропедевтичний аспект. Історико-правова наука є складовою теоретико-історичних юридичних наук, що визначає і наявність спільності методологічних засад (маємо на увазі той факт, що методологія правничої науки, що висвітлюється у межах загальної теорії права та філософії права не може не впливати на методологію історико-правової науки). При цьому також слід згадати і те, що і загальна теорія права, й історія держави і права виконують методологічну функцію для інших правничих дисциплін (та відповідно, наук). Так, наприклад, і кримінальне право, і цивільне право послуговуються результатами історико-правових досліджень для глибшого пізнання явищ і процесів, що складають їх предмет, для з'ясування відповідно тенденцій розвитку кримінально-правових і цивільно-правових явищ.

Однак, саме у цьому аспекті і є певна проблема. Так, йдеться про відсутність серед вітчизняних науковців єдності у розумінні змісту і структури методології сучасного правознавства загалом. До такого ж висновку дійшов і А. Кучук [4, с. 59–84].

Наголосимо, що детально це питання уже розглядалось нами [5–6]. Саме тому ми не будемо детально заглиблюватись у дискусію щодо змісту цього питання, а також до опису існуючих підходів сприйняття як самої методології сучасного правознавства, так і тих елементів, які відтворюють структуру цієї методології.

Натомість основну увагу зосередимо на змістовних особливостях саме історико-правових досліджень, які

є визначальними для отримання об'єктивних і всебічних знань про предмет пізнання – тенденції розвитку державно-правових явищ.

При цьому слід також наголосити, що урахувавши спільність принципів наукового дослідження, ми залишаємо поза увагою цей елемент методології правознавства.

Відзначимо також цілком слушну думку вітчизняного вченого А. Кучука про те, що право є соціокультурним явищем, а тому при дослідженні правових явищ варто урахувати низку світоглядних положень, зокрема і тип розуміння права [7, с. 22–37].

Так, історико-правові дослідження є складовою частиною правничої науки, а, відтак, їх зміст і спрямованість визначаються об'єктом юридичних наук, якими виступають держава та право.

У цьому контексті варто вказати, що в межах історії держави та права при характеристиці правової системи відповідного суспільства у певний період його функціонування переважно вчені звертаються до текстів правових актів, які залишило це суспільство. Однак, при цьому відбувається ототожнення права та системи офіційних «вельн», що знаходять об'єктивацію у прийнятому органі влади акті.

Однак, право не можна зводити до прескриптивних текстів, принаймні у межах окремих суспільств. У першу чергу маємо на увазі ті, у яких встановлено недемократичний державно-правовий режим. Для підтвердження цієї тези наведемо гіпотетичну ситуацію. У майбутньому дослідник знайомиться з текстом конституції росії та білорусії і на основі аналізу статей цих нормативно-правових актів, що мають вищу юридичну силу, описує ці держави як такі, що наприкінці ХХ – у першій третині ХХІ століття були демократичними державами, у яких реалізувалось верховенство права, народ мав право обирати і змінювати владу на чесних виборах, засобом запобігання узурпації влади серед іншого був поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову, а президент у цих державах був главою держави та не міг впливати на вказані три гілки влади, а правосуддя було справедливим.

Цілком очевидно, що такий висновок гіпотетичного дослідника буде цілком правильним, якщо брати до уваги суто формальний аспект права (що і відбувається за нормативістського типу розуміння права, коли як право сприймається лише законодавство). Але питання про те, чи нададуть такі результати дослідження реальне бачення тієї системи права, що була сформована і функціонувала в межах цих держав скоріше за все є риторичним. То ж цілком очевидним є неправильність підходу, що передбачає аналіз суто тексту законодавства для характеристики правової системи відповідного суспільства за умов недемократичного державно-правового режиму, оскільки такий режим унеможливило контроль за ним, а прийняте законодавство сприймає переважно як засіб декларації для позитивної характеристики в очах інших держав.

Деяко іншим за спрямуванням, але подібним для характеристики значення аналізу тексту законодавства має згадка про диктаторські закони, що були прийняті режимом Януковича на початку 2014 року, якими недемократична влада намагалась залякати громадян щодо спротиву владі. Аналіз такого законодавства дозволить зробити висновок про характеристику тієї влади, що їх прийняла, однак, не вкаже на той правопорядок, що існував в українському суспільстві, та, відповідно, правову систему, що існувала в українському суспільстві. Особливо, якщо взяти до уваги те, що причиною Революції Гідності стала відмова публічної влади від задекларованого курсу на євроінтеграцію та відповідно, відмова від імплементації верховенства права, прав людини, демократії, які визнані цінностями і Ради Європи і Європейського Союзу.

Хоча слід також наголосити на тому, що такий аналіз законодавства має здійснюватися, однак, його результати

можуть лише вказувати на розвиток правової думки або на характеристику влади, що приймала відповідне законодавство, а не на реальний стан правопорядку в суспільстві.

Наступний аспект, на якому ми зосередимо увагу і який відіграє важливу роль у історико-правових дослідженнях – це «історико-правовий підхід» як окремий гносеологічний засіб методології правознавства. Вкажемо, що доволі часто цей елемент характеризується вітчизняними вченими то як підхід, то як метод, що пов'язано з відсутністю єдиного (усталеного) підходу до сприйняття методології правових явищ загалом. Вище ми наголосили, що не будемо вступати у дискусію з приводу структури методології, тому у межах нашого предмету дослідження у цілому питання про те, що являє собою вказаний засіб пізнання – метод чи підхід – не впливає на результати нашого дослідження.

Водночас, слід вказати на те, що підняте питання є похідним від питання наявності власне інструментарію правових досліджень, оскільки саме серед них зазвичай і вказується історико-правовий метод (підхід).

На нашу думку, ті методи (підходи), що вказуються окремими науковцями суто як такі, що властиві дослідженням правових явищ не правильно називати такими, оскільки за своєю сутністю вони являють собою загальнонаукові методи (підходи), а єдиним винятком є те, що вони використовуються для пізнання правових явищ. До подібного висновку дійшов і вітчизняний учений, висвітлюючи методологію сучасного правознавства в умовах правового ацентризму [8].

Тобто правильно говорити не про історико-правовий підхід, а про історичний підхід, що використовується для пізнання правових явищ і процесів. Саме за нашого підходу не відбувається ототожнення методів та предмету дослідження.

Додатковим аргументом на користь нашої позиції є і відповідь на питання про те, чим відрізняється історичний підхід, що використовується, наприклад, соціологією, від історичного підходу, що використовується правничими науками. Відповідь на це питання є доволі очевидною та не потребує додаткового обґрунтування. І, навіть, додавання до назви методу слова «правовий» вказує не на особливості цього підходу, а суто на предмет дослідження.

З наведеного вище випливає також необхідність використання методологічного комплексу, що включає в себе аксіологічний підхід та герменевтичний підхід, які гармонійно доповнюють один одного, сприяючи отриманню всебічних знань (максимально об'єктивних) про історико-правову дійсність.

Наголосимо на тому, що це питання потребує окремого детального висвітлення, а тому має стати предметом окремого комплексного дослідження вітчизняних науковців.

Висновки. Таким чином, проведення історико-правових досліджень має ґрунтуватися на визнанні того факту, що право є соціокультурним явищем, а тому передбачає урахування як місця, часу функціонування відповідного явища, так і цінності відповідного соціального утворення, норми якого досліджуються. Виокремлення як методу, що властивий тільки методології правознавства, історико-правового вказує на ототожнення методу та предмету дослідження, що є алогічним та спотворює сутність історичного підходу, що використовується для пізнання правових явищ і процесів.

Наведені у цій роботі положення можуть бути основою для подальшої розробки методології історико-правових досліджень, одним з напрямів якої має бути застосування аксіологічного та герменевтичного підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долгорученко К. Історико-правовий підхід у методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства освіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 161–166.
2. Копча В.В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 54–58.
3. Бабкін В.Д. Методологія історико-правового пізнання. URL <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35988/Babkin.pdf?sequence=1>
4. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
5. Пекарчук В.М., Кучук А.М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1 (71). С. 27–31.
6. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Методологія правових явищ в умовах сучасного правового дискурсу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 9–12.
7. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
8. Кучук А. М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Дніпро, 2017. 436 с.